

МАХБУБ УЛ-ҚУЛУБ

МУНШАОТ

ВАҚФИЯ

Нашрга тайёрловчилар:

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Ҳамд ангаким, зотиға ҳамд ончаким, сазовордур, айтса бўлмас ва сано ангаким, эҳсониға сано ончаким, ери бордур битса бўлмас. Зоти жамиъи камолот сифоти била мавсуф, сифотидин мажмуъи камолот кашф аҳлиға макшүф. Танзиҳи тил шарҳ қилурдин мубарро, тақдиси эл васф этардин муарро. Азамати боғида сипехри даввор бир нилуфардин кам ва қудрати оллида нуҷуми собита ва сайёра ул нилуфар юзида бир неча қатраи шабнам. Нилуфар юзига шабнам сочқучи ҳам ул ва шабнам сўйидин нилуфарзор, балки гулистони Эрам очғучи ҳам ул. Бениёзлиғи жанбида чархи нигун бир гадоӣ, ниёзманд ва чорасозлиғи оллида даҳри буқаламун бир бечораи ажзпайванд. Вужуди мулоҳазасида офариниш вужуди номавжуд, зоти мутолаасида аввалин ва охириин буди нобуд. Хони эҳсони теграсида олий шон шоҳлар ризққа сойил ва илми бепоеъни тааққулида олий макон огоҳлар жаҳлга қойил. Қаҳҳорлиғи сарсари учурурға собит ва сайёр, настараниннг сочилғон яфроғлари жабборлиғи қуюни совурурға даҳри ғаддор. Байт ул-ҳазаниннг тўқулғон туфроғлари йўқни бор қилмоқ ва борни йўқ қилмоқ анинг қудратиға осон, бору йўқ ва йўқу бор анинг эҳсонидин умидвор ва қаҳридин ҳаросон. Бир овуч туфроғни малакут хайлида хилофат тахтиға ўлтурмоқ анга ярашур ва йиллар малоикаи муқаррабинға пешволик қилғоннинг бўйниға лаънат тавқи ул солур.

Қитъа:

Қодиреким, қудратидин мунча юз амри ғариб,
Бўлса ҳар соатда мавжуд андин эрмастур ажиб,
Ўн секиз минг оламу одам яратиб, айламак
Бир кишини офариниш дафтаридин мунтахаб.
Ул қила олур анга келди мусаллам бу умур,
Ғар ўзи эрди мусаббиб, лек бу бўлди сабаб.

(Мулк ва подшоҳлик эгаси (Аллоҳ) покдир, қудрат ва улуғлик эгаси (Аллоҳ) покдир, неъматлари улуг бўлган ва неъматлари барчага баробар бўлган бир Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир.)

Ва дуруди номаъдуд ул маҳбуби оқибат маҳмудғаким¹, Ҳақ таоло анга курб ва манзилат бердиким, олам ва одам вужудидин максуд анинг вужуди эрди. Хужаста тийнати руҳи покдин тоҳир ва фарҳунда хилқати аносир таркибидин пок эркани зоҳир. Аносирининг² ели Масих³ анфоси ва туфроғи Яъқуб⁴ кўзининг тўтиёси ва суйи Хизр⁵ чашмасининг зулоли ва ўти Калим дарахтининг нори иштиёоли. Бу аносирни руҳи пок деса ери бор ва руҳиға руҳи фидок демак сазовор. Тойири сидранишин Буроқи⁶ барқгоми ва сойири Руҳ ул-аминнинг⁷ улви хироми. Афлок шабистони юзи баҳоридин гулшан ва малоики уюни раҳши ғуборидин равшан. Каломи шаънида:

«Ва мо янтику анил ҳаво»⁸ ва нутқи баёнида

«ин-хува илло ваҳдон юҳо»⁹ асрори Илоҳиға зоти амин ва иноят номутаноҳидин оти

«рахматан лил-оламин»¹⁰.

Маснавий:

Ики гисуси ики лайлат ул-қадр,
Бу янглиғ ики лайл ичра юзи бадр,
Лайлу бадр ўлуб шамъи шабистон,
Узоридин хўй анда кавкабистон.
Бу кавкаблардин айлаб Тенгри мавжуд,
Нубувват маъшариға дурри максуд,
Нубувват спехрида куёш эркони маълум,
Мусоҳиблори шаънида асҳоби кан-нужум¹¹.

(Саловатуллоҳи алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи ило явмид-дини)¹².

Аммо баъд: фуқаронинг гадоӣи ва ғароиб мастураларининг чехрақушойи ал-фақир ул-ҳақир Алишер ал-мулаққаб бин-Навоӣи ғафара зунубаҳу ва сатара айюбаҳу)¹³ мундоқ арз қилур ва адосин ўзига фарз

билурким, бу хоксори паришон рўзгор шабоб авонининг бидоятидин кухулат замонининг ниҳоятигача даврон воқеотидин ва сипехри гардон ҳодисотидин ва даҳри фитнангиз буқаламунлуғидин ва замонаи рангомиз гуногунлиғидин муддати мадид ва аҳди баид ҳар навъ шик ва суратда ақдом урдум ва ҳар тавр сулуква қисватда югурдум ва ўзумни яхши-ямон хизмат ва суҳбатига еткурдим. Гоҳ мазаллат ва ано вайронида шеван кўргуздум ва гоҳ иззат ғино бўстонида анжуман туздум.

М а с н а в и й:

Гоҳе топдим фалақдин нотавонлиғ,
Гоҳе кўрдим замондин комронлиғ,
Басе иссиғ, совуғ кўрдум замонда,
Басе аччиғ, чучук тоттим жаҳонда.

Ифлос ва нотавонлиғ хангомида, яъни фалокат ва номуродлиғ айёмида гоҳ илм мадорисида сафи ниолда ер туттум, гоҳ уламо мажлисида илм нуридин кўнгулни ёруттум. Гоҳ атқиё масожидида алар қадами етган ерга юз кўйдум ва сажда касратидин манглайим терисин сўйдум. Ва гоҳ сафо хонақоҳи аҳли ибриқиға сув қуймоқ била аржуманд бўлдум ва гоҳ фано дайри хайли сабукашлиғидин сарбаланд бўлдум. Ва гоҳ лаимлар олида хорлиғ ва гоҳ арзоллар олида безътиборлиғ кўрдум. Ва гоҳ ишқ кўйида бебоклик ва одамийкуш паричехраларға ҳалоклик даст берди. Ва гоҳ жунун маҳалласида арзол бўйнуғга силлий урдилар ва атфол бошимға тош ёғдурдилар ва гоҳ шаҳрим эли ситамидин ғурбатка туштум ва ғариб халойикқа кўшулдум ва қовуштум. Ва жибол қулласи оромгоҳим бўлди ва гоҳ саҳро этоги паноҳим бўлди. Ва гоҳ ғурбатда алил ва ғариб элга залил бўлдум. Гоҳ бу шидатлардин азми ватан қилдим. Ва хамул зовиясин нишиман қилдим. Ва гоҳ азизлар хизматидин ўзумни баҳраманд ва сўзумни дилписанд ва аржуманд топтим.

Р у б о и й:

Гардун гаҳ манга жафоу дунлуқ қилди,
Баҳтим киби ҳар ишта забунлуқ қилди.

Гаҳ ком сари роҳнамунлуқ қилди,
Алқисса: басе буқаламунлуқ қилди.

Аммо шуғл ва комронлик чоғида ва кўнгул мулки халқ ҳужуми булғоғида ва гоҳ аморат маснадида ўлтурдум ва ҳукм ва ҳукумат маҳкамасида додхоҳ сўрдум ва гоҳ подшоҳ наёбатида тақарруб туздум ва наззорагар элга ўзумни комрон кўргуздум. Ва гоҳ макрамат айвонини макон қилдим ва акобир ва ашрофни таъзим юзидин меҳмон қилдим. Ва гоҳ нишот боғида базм тарҳи солдим ва соқий ва мутриб базму симоидин баҳра олдим. Ва гоҳ салотин муҳолафатларида ароға кирдим ва мунозаатларин мувофакатға қарор бердим. Гоҳ ҳарб маъракасиға ўзумни солдим ва жаҳл ва нодонлик тухматин бўйнуғга олдим. Ва гоҳ хайрот аҳлиға ўзумни қоттим ва ҳар навъ хайр буқбалари тузаттим, андоқки, саъйимдин работлар бўлди ва андин мусофирларға нишотлар бўлди.

Байт:

Димоғима тушубон кўп тасавуру пиндор,
Ўзумни жоҳу улуглуққа айладим изҳор.

Бу муқаддимотдин мақсуд буқим, ҳар кўй ва кўчада югурубмен ва олам аҳлидин ҳар навъ элга ўзумни еткурубмен ва яхши-ямоннинг афъолин билибмен ва ямону яхши хислатларин тажриба қилибмен. Хайр ва шаррдин нўш ва ниш кўксумға етибдур ва лаим ва карим захм ва марҳамин кўнгулм дарк этибдур. Ва замон аҳлидин баъзи асҳоб ва даврон хайлидин баёзи аҳбобки, бу ҳоллардин хабарсиз ва кўнгуллари бу хайр ва шаррдин асарсиздур.

Қ и т ъ а:

Не билгай ул кишиким, шаҳду майни тотмайдур
Ки, васлу ҳажр киби ул чучук дурур, бу ачиғ.
Билур залил мусофирки, пўя айларда эрур
Куму тўзонг юмшоғ, тоғу хорадур қатиг.

Бу навъ асҳоб ва аҳбобға интибоҳ қилмоқ ва аларни бу навъ холатдин огоҳ қилмоқ вожиб кўрундики, ҳар тоифа хисолидин вуқуфлари ва ҳар табақа аҳволидин шуурлари бўлгайки, муносиб эл хизматиға шитоб қилгайлар ва номуносиб эл суҳбатидин ижтиноб вожиб билгайлар ва бори эл била махфий розларин сўз

демагайлар ва шаётин ва инс макру фирибидин бозий емагайлар. Ва ҳар навъ эл суҳбат ва хусусиятики, аларга ҳавас бўлғай, бу фақирнинг тажрибаси аларга бас бўлғай.

Чун бу мақолатнинг қулубга маҳбублуғи маълум бўлди, анга «Маҳбуб ул-қулуб» от қўюлди. Ва бу битилган фавоиднинг кайфияти чун биллди, ани уч қисм қилилди.

Аввалги қисм: соир ун-носнинг афъол ва аҳволининг кайфияти¹⁴.

Иккинчи қисм: ҳамида афъол ва замима ҳисол ҳосияти¹⁵.

Учинчи қисм: мутафарриқа фавоид ва амсол ва сурати¹⁶.

Умид улким, чун ўқуғувчилар диққат ва эътибор қўзи била назар солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идроклариға кўра баҳра олғайлар, битгучига ҳам бир дуо била баҳра етқургайлар ва руҳини ул дуо футуҳи била севундургайлар. **Аввалги қисм**

ХАЛОЙИҚ АҲВОЛ ВА АФЪОЛ ВА АҚВОЛИНИНГ КАЙФИЯТИ

Ул қирк фаслдур

Аввалги фасл

ОДИЛ САЛОТИН ЗИКРИДА

Одилу оқил подшоҳ ибодуллоҳға зиллуллоҳ. Хилофат мулки анинг фармонида «Инни жоилун фил арз халифатун»¹ анинг шаънида. Буқим одил подшоҳ рифъати таърифдин бийикроқ эрур «Вулидту фи-замонис-султон ул-одил»² андин хабар берур. Улки анинг зоти била мубоҳидур хожаи кавнайн³ дебдурким, «Адлун соатун хайрун мин ибодатис-сақалайн»⁴.

Одил подшоҳ Ҳақ таолодин халойиққа раҳматдур ва мамоликка мужиби амният ва рафоҳият. Куёш била абри баҳордек қаро туфроғдин гуллар очар ва мулк аҳли бошиға олтун била дурлар сочар. Фуқаро ва нотавонлар анинг рифқ ва мадоросидин осуда, залама ва авонлар анинг тиғи сиёсатидин фарсуда. Харосатидин қўю қўзи бўри хавфидин эмин ва сиёсатидин мусофир кўнгли қароқчи ваҳмидин мутмаин. Рифъатидин ҳар мактабда атфол ғавғоси ва муҳофазатидин зуафо ҳаммомида аларнинг алолоси, хайбатидин йўллар қароқчидин холи ва қўллар тўла улус моли ва забтидин амалдорлар қалами синуқ ва ситамкорлар алами йиқуқ. Жиддидин масождидин жамоат аҳлидин мамлу ва мадорис баҳс ва жадал хайлидин ғулув. Қисоси тиғидин ўғри илги эл молидин кўтоҳ, интиқоми бийимидин қотиъи тарик ҳоли адам биёбонида табоҳ. Туннинг кўпи дўконларда савдо учун шамъ ва авбош кўча гаштидин кўнгуллари жамъ. Шомдин то сахар хонақоҳлар эшиги очуқ ва хилватлар ибодат нуридин ёруқ. Шаҳрда қўйлар посбони ул, ёзида қўйлар шубони ул. Райятға саро ва боғ андин маъмур ва сипоҳиға ком ва фароғ андин мавфур.

Андин кечалар атроқ зуафоси иши урғуштак ва атфол варзиши оқ сўнғак. Ажузлар чарх уни мадди била анинг дуосиға нағмасоз ва канизаклар момуқ сабамоқ уни била анинг олқишиға нағмапардоз. Фуқаро иши анга ҳам дуо ва ҳам нозиш, анинг даъби фуқароға ҳам саҳо ва ҳам навозиш.

Очлар ғизоси базл ва атоси хонидин, яланғочлар либоси хизонаи лутф ва эҳсонидин. Мулк боғин маъмур қилурға абри сероб ва мулк аҳли кўзин ёрутурға меҳри жаҳонтоб. Ўзга мулкнинг раоё ва халқи анинг орзусида ва яна кишвар мазлумлари анинг адли дуоси гуфтигўсида. Яхши отиға уламо иши расоил тартиби ва яхши сифотиға шуаро варзиши қасоид таркиби, муғаннийлар иштиғоли саноси учун суруд тузмак ва мусаннифлар мақоли дуоси оҳангида нағма кўргузмак.

Халқ ризосидин Ҳақ ризосиға толиб ва додхоҳ сўрарда сўруғ қуни ваҳми кўнглиға ғолиб.

М а с н а в и й:

Улус подшоҳию дарवेशваш,
Анга шоҳлиқдин келиб фақр хаш,

Жаҳондорларға сипехр интибоҳ,
Вале аҳли фақр оллида хоки роҳ,

Жаҳон мулки оллинда хошокча,
Вале бир кўнгул мулки афлокча.

Бори бенаволар навосози ул,
Ҳамул навъким, Шоҳ Абулғози⁵ ул,

Келиб айни инсонун инсони айн,

Жаҳон вориси Шоҳ Султон Ҳусайн.

Ки, то бўлса гардунга давворлик,
Анга бокий ўлсун жаҳондорлик.

Халойикқа бу шаҳдин ўлсун нишот,
Даме бўлмасун холи андин бисот.

Иккинчи фасл

ИСЛОМПАНОҲ БЕКЛАР ЗИКРИДА

Мундоқ шоҳга мусулмон бек набий хизматида тўрт ёрдин биридек. Номуродларнинг паноҳи ва подшоҳнинг давлатхоҳи. Шоҳга дунёда чин сўз дегувчи ва анинг охирати ғамин егувчи. Ёмонлар андин харосон ва яхшилар душворлиғи осон. Эл моли тамаъи кўнглида нобуд ва аёли хаёли замирида номавжуд. Муроди раоё амнияти ва мақсуди бароё жамъиати. Ул мусулмонларга ризоҷўй ва мусулмонлар анга дуоғўй. Ўзининг зоти тузук ва саъйи шоҳ эшигида тузуклук.

Шоҳ эшиги мундоқ бекдин холи бўлмасун ва давлатнинг андин ўзга интиқоли бўлмасун.

Учинчи фасл

НОМУНОСИБ НОИБЛАР ЗИКРИДА

Ёлғончи худнамо ноиб нисбати Мусайламаи каззоб миллати, нубувват тухматин ўзига солгон ва Жаброил^б ваҳидин дегони бори ёлғон. Мунга ҳам шоҳ хусусияти изхори ғайри воқеъ ёлғон бори. Ёлғон ҳукм еткурурига боис тамаъи шум ва ўтрук парвона еткурурига сабаб ҳирси мазлум. Нима олурда ёлғон анга чин ўрнига ва мусулмонларга нуқсон анга дин ўрнига, ёлғон борида чин демаги маҳол ва ришват олурда ўзга сўз деб, аммо кўнглида ўзга хаёл. Мундоқ ноибки, бир бўлмағай феълию қавли, шоҳ эшигининг гум бўлғони авли.

Тўртинчи фасл

ЗОЛИМ ВА ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОҲЛАР ЗИКРИДА

Одил подшоҳ кўзгу ва бу анинг учасидур. Ул ёруқ, субҳ, бу анинг қоронғу кечасидур. Зулм анинг кўнглига марғуб ва фиққ анинг хотирига маҳбуб. Мулк бузуғлигининг замирига жамъият ва улус паришонлигининг хотирига амният. Ободлар анинг зулмининг вайрона, кабутар тоқчалари бойқушга ошиёна. Бода сели чун базмида тўғён қилиб, ул сел мулк маъмураларин вайрон қилиб. Сувчи хонасиға фарш масжид равоқи тўқулгонидин ва кўплари бошига хишт меҳроб токи смрулгонидин. Агар қон қона анга пеша, кимки жони бор анга андеша. Агар шурбға машғуф – кўй ва кўча мусулмонларга махуф. Агар фосиқ бўлса ва бад, афвол – эл ирзи ва аёлига андин бийму накол. Ва ситезарўй бўлса ва худрой мушфиқ Навоий жониға вой!

Ўз ношойисти ўз олида хўб ва эл маъқули анга мардуд ва маъюб. Қўп хизмат оз сахв била олида нобуд ва кўп ҳақ ва рост оз хато била илайида номавжуд. Хато ройи ўнг келмаса, дахлсизларга ширкат, балки нақиз тутқонларга зиёда тухмат. Носавоб хаёли туз чикмаса, ширкати йўқларга итоб ва балки хабари йўқларга арода азоб. Ҳаёт суйин оғу деса, мусаллам тутмоғон гунаҳкор ва куёш нурун қоронғу деса, таҳсин қилмоғон тийра рўзгор.

Ўз жонибидин қатранинг дарёча ҳурмати ва зарранинг байзоча қиймати. Эл тарафидин моли олам бир қаро пулдин кам ва фидо қилгон жони азиз, онча йўқким, бир пашиз. Қора кузғунни оқ туйғун деса, козни яхши олур демаган муқассир. Ёруқ кунни тийра тун деса, суҳо кўрунадур демаган мудбир.

Чин дер элга – жон хатари, хайрға далолат қилғувчиға ўлум зарари. Ҳақ анинг қошида ботил, хирадманд анинг ақидасида жоҳил.

Элдин кўнглида кийнаси – маҳфий хазинасининг дафинаси. Қатл учун жон бермак шиори, эл молу жониға қасд – шикори.

Бу ёмон подшоҳки, бўлғай вазири ҳам ёмон, андоқки, Фиръавн набъатида Ҳомон⁷.

Байт:

Уйлақим шаҳ морға бўлғай мумид ҳам жаъфарий,
Ё вабойи халққа тоун ҳам ўлғай бир сари.

Тенгри мундоқ балоларни адам чоҳидин вужуд тахтгоҳиға келтурмасун ва йўқлуқ зиндонидин борлиғ шахристонига еткурмасун.

Бешинчи фасл

ВУЗАРО ЗИКРИДА

Вазир визрдин муштақдур ва бу феъл анинг зотиға аҳақ ва аляқдур. Бу ишни писандида қилғон Осаф⁸ эрмишким, нигини нақши «кад рахималлоху ман ан сафа»⁹ эрмиш. Ҳамоноки, Осаф борди, инсофин олиб борди ва инсоф гавҳарин бу ноинсофлар орасидин чиқорди. Киши агарчи ўзин елдек ҳар ён солғай, Осафни бу хокдонда қайда топа олғай. Даҳр элида бировки Осафниҳоддур, билгайким, Сулаймон тахти барбоддур.

Бу золимлар – мулкни барбод бергувчилардур ва мулк аҳли йиғиштурғонларин битиргувчилардур. Авло улким, булар зикрида киши хома сурмаган ва бу хомадек қаро юзлуклар отин қалам тилига келтурмағай. Заҳр бериб бемор ўлтургувчи табиб, буларнинг холиға мушобеҳдур ва қариб.

Бу икки хайлдин ҳар бири бир афъи, шоҳға вожибдур буларнинг дафъи. Булар, жумласи чиёнлар, халойиққа еткурур зиёнлар. Килклари нўғи ақраб ниши, райят жониға ул ниш ташвиши. Неча бу ниш мазлумларға санчилғай, умид улки, бошлари ажал тоши била янчилғай.

Маснавий:

Булардин гар аъло гар адно дурур
Ким, андин халойиққа изо дурур.
Шаҳ ўлтурмак авлодур ул элни бот
Ки, дебдур набий «уқтулул-муъзиёт»¹⁰

Олтинчи фасл

НОҚОБИЛ САДРЛАР ЗИКРИДА

Бедиёнат судур бидъати саййиадур било зарур. Бу нокас агар омийдур фисқу фужур анинг комидур. Мажлисида нағманавозлиқ илм ва тақво азосиға – навҳасозлиқ. Уламо келтурган гулоб шишаларики холи қолиб, бода солурға ани мулозимлари олиб. Бу келтурган набот газак учун ушалиб, вазифа важҳлари ўзга асбоб учун сайғолиб Бадқирдор анда ғалаба ва пойкор анда талаба. Навқарларига ош хонақоҳ ротибасидин ва чухраларига маош шайх ва мударрис вазифасидин. Базмиға май келтургали муҳтасиб рози ва майға бодаполо риши қози, кишварки, анда манохий мундоқ беҳисоб бўлғай, ислом ва шариатға не иззат ва не ҳисоб бўлғай.

Садр керак уламоға дастёр бўлса ва машойихқа коргузор ва хизматкор ва содотға мумид ва фуқаро хизматида мужид. Зулм риштасин узгувчи ва авқоф бузуғин тузгувчи ва зироат қасратида саъй кўргузгувчи.

Маснавий:

Йўқ улким фосиқу хаммору зукка
Ки, бузғай гарчи бўлғай хожа дукка.
Рикоби нақши кимсонлиғ саросар,
Тўнида ортиқ ондин зебу зевар.

Қитъа:

Кераки бошиға кўйса алоқалик дастор,
Яна ридо хам анинг эгнида маволийдек.

Йўқ улки, маркаби бўйниға боғлаб осса қўтос,
Осилғай ўзининг ўз бўғзидин сақолидек.

Еттинчи фасл

ФОСИҚ ВА БАДМАОШ, БАҲОДИРЛИҚ ЛОФИН УРҒОНЛАР ЗИКРИДА

Шоҳ эшигида ёрмоқни зоъ килғувчи жамоатким, алардин не Тенгриға тоатдур ва не шаҳға итоат.

Тариклари – худнамолик ва расмлари – худоролик. Ишлари – мастлиғ, варзишлари – худпарастлиғ. Чин демаклари лоф, маънили сўзлари газоф. Журъакашлик – динлари ва кофирвашлик – ойинлари. Кўнгуллари тўбичоқ секретурдин ором топмоқ ва сўзлари бош яланг юзга чопмоқ Базмда даъволари Ҳотамлик¹¹, размда талашлари Рустамлик¹². Ўтағаларидин насри тойирға рам, найзаларидин Симоки Ромих юзи дарҳам. Таврларидин ошуфтароқ аларға дастор ва дастор алоқасидин учаларида озор.

Мулк душмани дафъи шуҳратлари, шохға мулк асрар миннатлари. Бу даъво бошиға етгунча нечасини май ўлтуруб, нечасини ўзга фикс дўзахга еткуруб. Юздин бирики маърақаға етиб ва йўртоқ чопиш билан ўзин зоеъ этиб. Муборизафганликлари ўз ҳолиға, сафшиканликлари ўз ясолиға. Бу навъ баходир ҳеч маърақада бўлмасун ва ҳеч саф бузарда анинг қони тўкулмасин. Шохға сипоҳ-дарвишлар дуосидур – фуқаро ҳиммати ва Тенгри ризосидур. Шохким, анга Ҳақ инояти сипоҳ бўлғай, ливосининг зийнати «насрун мин Аллоҳ» бўлғай. Шохға то давлат бор – душман эрур хор ва хоксор. Давлатга етқургувчи Тенгри, ҳам олғувчи, ҳам бергувчи Тенгри. Ул берса, киши ола олмас, ул еткурса, киши йироқ сола олмас. Шохки, Ҳақ амрин бажо келтургай, бу давлат кўп хавфларға ражо етқургай.

Қитъа:

Шаҳеки, сидки анинг Тенгри бирла туз бўлғай,
Не ғам адувси анинг бир йўқ эрса юз бўлғай.
Кишига Тенгри берур фатҳ, йўқки хайлу сипоҳ,
Пас эътимод анга айламак не сўз бўлғай.

Байт:

Черик бўлсаю бўлмаса бахтёр,
Сипахға адув хайлининг ҳукми бор.

Секкизинчи фасл

ЯСОВУЛ ГУРУҲИ ЗИКРИДА

Ясовулки, бир мазлум иши кейинча борғай ва ул мазлумни золимдин кутқорғай. Агар музд тиламаги макдурдин ортуқроқдур, ул золимга улўғроқ ўртоқдур. Агар саъийиға яраша олур хаёли бўлғай, ота мероси ва она сутидек ҳалоли бўлғай. Ва агар тамаъи ҳаққ ус-саъийдин камдур, эрлик ва мурувват анга мусалламдур. Ва агар саъй қилғай ва олмағай, муздким анга ҳақдур, ани деса бўлғайким, валийи мутлақдур.

Кўп эранлар бу ишни шиор этибдурлар ва бу сулук била қулай мақосидға этибдурлар.

Маснавий:

Авлиёуллоҳки, ҳар суратда бор,
Баъзи этмиш бу равишни ихтиёр,
Чун эрурлар қуббалар ичра нихон,
Ҳақдин ўзга кимсага эрмас аён.

Тўккузинчи фасл

ЯСОҒЛИҚ ВА ҚАРО ЧЕРИК ЗИКРИДА

Ясоғлиқ деган қаро черик, Яъжуж ва Маъжуж хайлиға шерик. Эмгақдин аларға ором йўқ, ясоқ тортардин бир нафас ком йўқ. Ишлари талай олғонни таламоқ, ёт юртда чугурткадек сабза ва яфроғни яламоқ.

Инсонлик била алар орасида мубоянат, мусулмонлик била алар ўртасида мунозаат. Фаҳму идрокдин алар зоти орий, ақлу инсофсиз биз-зот бори. Қаёнғаким юзландилар, аларға ёнмоқ йўқ, кеча ва кундуз тағофул уйқусидин уйғонмоқ йўқ. Исиг ва совуқ танларига тафовут қилмай ва очлиғ-яланғочлик зарарини жисмлари билмай. Одамийсизликда махлуқотдин мумтоз, хайвонлиқлари кўпу мардумлиқлари оз.

Рубой:

Ул қавмдин аъжуба халойиқ бўлмас
Ким, меъдалари ҳаром ердин тўлмас.
Ўлгунча бало чекиб эрурлар мавжуд,
Чин бўлди бу даъвоки, ясоғлиқ ўлмас.

Турфа буқим, чун Ҳақнинг ҳар навъ элга инояти пинҳони бор, булар орасида ҳам яшурун эранларнинг имкони бор. Ўрду бозори ўзин ясоғликка қотғувчи, ўнгай ҳам улуш олмай оғир сотғувчи. Черик улушидин ҳар бор алар шаталхор, андоққим мулк аҳлидин амалдор.

Байт:

Сипоҳий молин ул хайли табоҳи,
Туну қун муфт олиб хоҳи-нахоҳи.

Мумкин йўққим, одамизод аларға сазо бергай, магар Тенгри аларға бало бирла жазо бергай.

Ўнунчи фасл

ШОҲ УЛУСИ ЎЗИГА МУШОБИҲ БЎЛУР ЗИКРИДА

Шоҳға ҳар кимки, мулозим ва тобиъ бўлғай, иши ва таври шоҳ ишига мушобиҳ воқеъ бўлғай. Агар шоҳға адолат шиор, улуси шиорида ҳам адолатдин осор. Агар шоҳға зулмпеша – элида ҳам зулмидин андеша. Агар ул исломийин, халқ шиори ҳам ислом била дин. Агар ул қуфрхисол – элга доғи қуфр тарийқи афъол. Ҳукамо шоҳни дебдурлар: дарёйи заххор ва қавму хайлин дарё теграсидағи анҳор. Дарё суйиға не кайфият ва не хосият, анҳорға ҳам ул хосият ва кайфият. Ул аччиғ – бу аччиғ; ул чучук – бу чучук; ул тийра – бу тийра; ул сузук – бу сузук.

Маснавий:

Ариғларки, ул баҳрдин айрилур,
Биликлик аларнинг суйин ҳам билур,
Чу бирдур сув дарё била наҳр аро,
Эмас таъмида хожати можаро.

Ўн биринчи фасл

ШАЙХ УЛ-ИСЛОМ ЗИКРИДА

Шайх ул-ислом мусулмонлар пешвосидин иборатдур ва ислом муқтадосида ишоратдур. Мундоқ киши олиме керак исломпаноҳ ва орифе керак муқарраби даргоҳ, хирадманди шариятшиор ва фақрға хурсанд ва тариқатосор. Яхши-ямонға шафқати файзи ом ва улўғ-кичикка иршоди нафъи молакалом. Комили шаръ бўлғай қонуниға росих ва барча мубтадеълар бидъатиға носих. Ангақим, бу навъ бўлғай ойини ислом шайх ул-ислом деса бўлур вассалом.

Байт:

Мундин ўлди муқарраби Борий,
Шайх ул-ислом пири Ансорий.

Ўн иккинчи фасл

ҚУЗОТ ЗИКРИДА

Қози ислом биносиға арқондур ва мусулмонлар хайр ва шарриға нофизи фармондур.

Улуми диниядин қўнгли мулки маъмур керак ва яқиний фаросатдин хотири жамъияти бефутур. Майли шахсий замири кишваридин мутаворий ва мудохана таррори мулояматидин соф қўнгли орий. Маҳкамаси махзани улуму шаръия ва ҳукм қилурида ошною бегона анга алас-савия¹³. Илму тақвосидин қўнгулларда шуқуҳ ва диққат, фаросатидин бедиеънатлар қўнглида андуҳ. Қўнгли Каломуллоҳ аҳқомидин қавий ва ҳукмида муқтадо аходиси мустафавий.

Шаръий хийлалар гириҳидин қўнгли очуқ, фуқаҳо тазвирлари тийралигидин замири ёруқ. Ришвахўр муфтилар – қошида манқуб ва хийлакор вақиллар – олида маъюб.

Омий қозики май ичкай – ўлтургулукдур ва дўзах ўтига етмасдин бурун куйдургулукдур.

Қозийи ришвахўр–ислом хисориға раҳнагар. Улки ришват бериб қазо ола олғай, ришват олиб ҳам шаръни буза олғай. Қозий кераққим, жодаи шаръдин қадам чиқармағай ва сироти мустақимдин ташқари бормағай. Мустақим хат ҳар қаёнқим, майл қилди эгри бўлди. Соз торидекқим, эътидолдин тажовуз қилди,

тузуки бузулди. Улки хукми эл моли ва жониға жорий бўлғай, керакким, даъби муқмир шиори бўлғай. Аёғиким, сироти мустақимдин тойилди Вайл чохи тубин мақом қилди. Бу ишни ўзи қилурмен деган бебоку козиб, козиби бебокка пайғамбар шаръи ҳокимлиғиға не муносиб.

Қитъа:

Мухбири содиқ шаҳеким қилди дину шаръни,
Бори адён носихи андоқки, мумкин эрди туз.
Козиб ул йўлни нечук тузғайки, бир каззоб ҳам,
Қилди кўп даъво, вале қўйди жаҳаннам сори юз.

Ўн учунчи фасл

МУФТИЙИ ФАҚИҲЛАР ЗИКРИДА

Муфти фақиҳе керак мутадаийин ва олиме керак мўъмин, ислом илмида моҳир ва диёнат нури жабинида зоҳир. Майлдин кўнгли беқусур ва ҳийладин замири бефутур. Қалами ривоётда содиқ, рақами мужтахид сўзи била мувофиқ; йўқки фосиқе бўлғай майхор ва жоҳиле бўлғай бадқирдор ва ғаддор. Бир дирам учун юз ҳақни ноҳақ этгувчи ва оз қарам учун кўп «ло»ни «наам»¹⁴ битгувчи. Бир сабат узум учун бир боғни куйдурмақдин ғами йўқ ва бир ботмон бугдой учун хирмонни совурмоқдин алами йўқ. Муфтиеки, ҳийла била фатво тузар қалами нўги била шариат юзин бузар. Музд учун сийм олибки, молиға қотар – динини дунёға сотар. Мундоқ муфти одабийкуш табибдур, бирига ислом қатли, бирига мусулмонлар қатли насибдур.

Рубой:

Муфтиким, ишига музд олиб қилса рақам,
Музд ортук эса, майл керак қилғай кам,
Фатвода чу бўлди музд учун «ло»ву «наам».
Қилмоқ керак ул қаламзан илгини қалам.

Ўн тўртинчи фасл

МУДАРРИСЛАР ЗИКРИДА

Мударриснинг керакки, ғарази мансаб бўлмаса ва билмас илми айтурға муртакиб бўлмаса ва худнамолиғ учун дарс ҳавзасин тузмаса ва худситонлиғ учун такаллум ва ғавғо кўргузмаса. Жаҳлдин дастори улув ва алоқаси узун бўлмаса ва мубоҳот учун мадраса айвони боши анга ўрун бўлмаса. Диний улум билса ва яқиний масоил элга таълим қилса. Бебокликлардин ҳаросон ва нопокликлардин гурезон бўлса, йўқки ўзин олим билғай неча мажхулға анвои фиксқни мубоҳ, балки ҳалол қилғай, қилмас ишларни қилмоқ андин маълум бўлғай ва қилур ишлар тарки андин қоида ва русум бўлғай. Бу мударрис эмасдурким, мубтадеъдур ва мундоқ киши суҳбати ислом аҳлидин мумтанеъдур.

Олим керакким, мутаққий бўлса ва огоҳ ва айтури қола Аллоҳ ва қола Расулulloҳ.

Қитъа:

Ҳар не айтур бўлса Худову Расулдин
Андин сўнг ўлса мужтахиду авлиё сўзи.
Андин киши не ким эшитур ва ёки ўрганур
Бўлса Худо сўзи, йўқ эса, Мустафо сўзи.

Ўн бешинчи фасл

АТИББО ЗИКРИДА

Табибға ўз фанида ҳазоқат керак ва беморлар ҳолиға шафқат ва марҳамат керак. Ва нафси тибға таъби мулоийм ва ҳукамо қавлиға пайрав ва мулозим. Сўзида рифку дилжўйлук ва ўзида озарму хушхўйлук.

Ҳозиқ табибки шафқати бўлғай – Исо Рухуллоҳға¹⁵ нисбати бўлғай. Исо иши чиққон жонни танға кивурмақ дуо била, мунунг тандин чиқадурғон жонға монеъ бўлмоқ даво била.

Мундоқ табибнинг юзи мариз кўнглига маҳбубдур ва сўзи бемор жониға марғубдур. Дами алилларға даво ва қадами хасталарға шифо. Хизри нажот анинг талъати ва оби ҳаёт анинг шарбати.

Агар фанида моҳир бўлса, аммо бадхўй ва бепарво ва дуруштгўй, маризга, агарчи, бир жонибдин илож еткурур, аммо неча жонибдин тағйири миждоз еткурур ва лекин омий табибким, эрур шогирди жаллод, ул тигъ била, бу захр била қилғувчи бедод. Ул муңдин яхшироқдур. Беиштибоҳким, анинг қатили гунаҳкордур ва мунунг – бегунаҳки, ҳеч гунаҳкор, анга залил бўлмасун ва ҳеч бегунаҳ мунга алил бўлмасун.

Байт:

Ҳозик табиби хушгўй тан ранжиға шифодур,
Омийю тунду бадхўй эл жониға балодур.

Ўн олтинчи фасл

НАЗМ ГУЛИСТОННИНГ ХУШНАҒМА ҚУШЛАРИ ЗИКРИДА

Ул неча табақадур: аввалги жамоат-нуқуди кунузи маърифати илоҳийдин ғанийлар ва халқ таърифидин мустағнийлардур. Ишлари маоний хазоинидин маърифат жавҳарин термак ва эл файзи учун вазн силкида назм бермак. Назм адоси бағоят аржуманд ва бениҳоят шариф ва дилписанд ўлдуғи учун оёти каломда нозил бор ва ҳадиси муъжиз низомда тилаган топар, чун маал – қасд¹⁶ эмас, эл ҳурмати жиҳатидин ани шеър демас.

Аммо бу азиз қавмнинг пешво ва муқтадоси ва бу шариф хайлнинг сардафтар ва сархайли валоят баҳрининг гавҳари ва каромат авжининг мунир ахтари Амир ул-мўминин Али¹⁷ (разиаллоху анху ва каррамаллоху ваҳхаҳу)¹⁸ дурким, назм девонлари мавжуддур ва анда асрор ва нукта номаъдуд.

Бу мазҳари ажойибқа гуруҳеки тобеъдур, баъзини арз килолики, кимлар воқеъдур; форсий иборатда ул жумладин, нозими жавоҳири асрор Шайх Фаридуддин Аттордур¹⁹. Яна қойили «Маснавийи маънавий», ғаввоси баҳри якин Мавлоно Жалолуддин, яъни Мавлавий Румийдурки²⁰, максадлари назмдин асрори илоҳий адоси ва маърифати номутаноҳий имлосидин ўзга йўқтур.

Яна ҳам авлиёи огоҳ ва машойих ва аҳлуллоҳ борким, буларға татаббуъ қилибдурлар ва булар каломи адосин ва ҳақойиқи маъносин мустахсан билибдурлар. Бу хайлдур ҳақиқат тариқининг суҳанвари, балки кимиёғари ва кибрити аҳмари.

Яна бир жамоатдурларким, ҳақиқат асрориға маждоз тариқин махлут қилибдурлар ва каломлари бу услубда марбут этибдурлар. Андоқки, маоний аҳлининг нуктапардози Шайх Муслиҳуддин Саъдий Шерозий²¹ ва ишқ аҳли гуруҳининг покбози ва покрави Амир Хусрав Дехлавий²² ва тасаввуф ва диққат мушқилотининг гириҳқушойи Шайх Заҳируддин Санойи²³ ва фариди аҳли якин Шайх Авҳадуддин²⁴ ва маоний адосиға хофиз Шамсуддин Муҳаммад ул-Ҳофиз²⁵.

Яна жамъе бордурларки, маждоз тариқи адоси алар назмиға ғолиб ва алар бу шевага кўпрак роғибдурлар. Андоқким, Камол Исфаҳоний²⁶ ва Хоқоний Шервоний²⁷ ва Хожуйи Кирмоний²⁸ ва Мавлоно Жалолуддин²⁹ ва Хожа Камол³⁰ ва Анварий³¹ ва Заҳир³², ва Абдулвосиъ³³ ва Асир³⁴ ва Салмон Соважий³⁵ ва Носир Бухорий³⁶ ва Котибий Нишопурий³⁷ ва Шоҳий Сабзаворий³⁸.

Яна ҳақиқат ва маждоз тарийқида комил ва илми икаласи тариқида вофий ва шомил, назм аҳлининг муқтадо ва имоми ҳазрати шайхулислом Мавлоно нур ул миллати ва-а-дин Абдурахмон ал-Жомий (наввараллоху марқадаху ва қуддиси сирраҳу)³⁹ дурким, аввалги табақа равиши ва каломида ҳам шарифмақол ва сўнғи табаканинг ҳам адоси латойифида соҳибкамолдурким, оламда завқу хол аҳли булар латойифи била масрурдурлар ва булар маорифи била ҳузур қилурлар.

Яна адно табақаси жамоатедурларким, назм била кўнгуллар хушнуд ва хурсанд ва розию баҳраманддурлар. Ва юз машаққат била бир байтким боғлаштурғайлар, даъво овозасин етти фалақдин ошурғайлар. Сўзларида не ҳақойиқ ва маориф нўшидин ҳаловат ва назмларида не шавқ ва ишқ ўтидин харорат. Не шоирона таркиблари аҳсан ва не ошиқона сўзу дардлари шуълаафган. Баъзидин агар гоҳи бирар яхши байт воқеъ бўлур, аммо ўн онча ямон даъво зоҳир бўлурки, у ҳам зоеъ бўлур.

Агар бири бир нозук маънида писандида печ қилур, аммо ўн онча нописанд даъво била ани ҳам ҳеч қилур. Гўё ўзларига ақидада мувофиқдурлар ва сўзларига эътиқодда муттафиқ. Турфароқ буқим, ҳар бирининг сўзида маъно озроқ ва ўзида даъво кўпроқ (наузу биллохи мин шурури анфусино ва мин саййиоти аъмолино)⁴⁰.

Рубой:

Аълоларидур нединки дерсен аъло,
Аднолари ҳам барча данидин адно.
Авсатлариким, ҳеч нимага ярамас,
Билким, нафас урмамоқ алардин авло.

Ўн еттинчи фасл

КОТИБЛАР ЗИКРИДА

Котиб шуаро сўзининг варақнигоридур ва сўз маҳзанининг хазонадори. Хозин ҳунари амонат бўлур ва тасарруфи хиёнат бўлур.

Аминки, хиёнатга мансуб бўлғай ва ўз ҳунарида маъюб бўлғай, андоқнинг илги қатъи хўб бўлғай. Яхши хат ва нуқтадин сафҳага жамол, андоқки, яхши юз сафҳасига хатту хол. Хушнавис котиб сўзга оройиш берур ва сўзлагувчига осойиш еткурур. Роқимки, рақами ростдур, ростлар кўнглига қабулияти бехост. Муҳаррирки, таҳрири туз – писандидадур, агар бир байт битир, агар юз. Агар хат сураги нохушдур, маъни хайли андин мушаввашдур.

Хушнавис ҳамким, саҳви қўп бўлғай – илги фалаж иллатига жўб бўлғай. Улки, бежо нуқта била «ҳабиб»ни «ҳабис» қилғай ва «муҳаббат»ни «меҳнат» –анингдек ҳабиси меҳнатзадага юз лаънат. Ямон хатга ғалати бехисоб, қаррийи масҳара соқолига хизоб. Ул хатни қирқиб мабразга ташлағоли яхши ва иясини молики дўзах жаҳаннамга бошлағоли.

Маҳбубдин мактубким, ҳам хати хўб бўлғай ва ҳам мазмуни хўб – жонға улдур марғуб ва кўнгулга улдур матлуб. Хати ямон ҳам бўлса ямон эмас, муҳиб маҳбуб хатини ямон демас.

Ямон котиб манзили қаламдонидек чоҳ аро бўлсун, қаламидек боши яро ва юзи каро бўлсун.

Байт:

Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сургай хилоф,
Ул қаро юзлук боши бўлсун қалам янглиғ шикоф.

Ўн саккизинчи фасл

ДАБИРИСТОН АҲЛИ ЗИКРИДА

Мактабдор бегуноҳ маъсумларга жафокор. Атфол азобиға роғиб ва алар таъдибиға муртакиб. Зоти бемадуро, димоғи пўлод ва кўнгли – хоро. Ғазабдин қошида чин, гунаҳсизлар била ойини хашу кин. Кўпрагида таъб ғилзати ва тамаъ иллоти падидор ва ақл қиллатига гирифтор. Аммо тавсани атфол таъбини жафо била ром қилғувчи ва ноҳамвор сиғор тавриға сиёсат била андом бергувчи. Агарчи хўйлари дуруштлукда намоёндур, аммо атфол ноҳамворлиғи ислоҳига ирик суҳондур.

Анинг иши одамдин келмас, қайси одамки, дев қила олмас, ҳар қаттиғ кишини бир тифл муҳофазати ожиз этар, ул бир сурукка илм ва адаб ўргатгай, кўрним анга не етгай? Онча борким, ул қавмнинг идроку фаҳми оз тушар, андоқ кишига юз мунча машаққат не бушар. Ҳар тақдир била атфолга ҳаққи қўпдур, агар подшоҳликка етса ва анга қуллук қилса хўбдур. Шогирд агар шайх ул-ислом, агар қозидур, агар андин устод розидур – Тангри розидур.

Байт:

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўкутмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.

Ўн тўққузунчи фасл

ИМОМЛАР ЗИКРИДА

Имомат қилғувчи ўз қироатининг шефтасидур ва ўз намозининг фирефтасидур. Кишилиқдин хаёлида тасаввурлар ва яхшилиқдин замирида такабурлар. Ўз намозин макбул тахайюл қилғон жамоат намози қабулиятини ҳам такаффул қилғон. Бийик қироати маҳзи раънолик ва аноният жамоатдин илгари чиқмағай айни расволик ва нафсоният хаёли халққа пешволик ва тасаввур илга муктадолик. Намозга имомат қилган имом ишидур ва ўзни мундоқ тасаввур қилғон жоҳил ва нотамом кишидур. Имомат муносибдур пирдин мурид хайлиға тафҳим учун ё муаллимдин суруқи тифли норасидаға таълим учун ё олимдин жуҳҳолга шафқат учун. Ё қомилдин тавобеъ ва иёлға тарбият учун. Одоби ибодат талқиниға камоҳи ва таълими шариат ойиниға ноқоҳи ноқомдин муносибдур, заруратдин тажвиз қилса бўлур. Аммо вазифа ва улуфа емак ва ўзин муктадо ва имом демас одамий иши эмас. Ва андоқ кишини одамийлар киши демас.

Қитъа: